

MARULIĆEVE TRADUKTOLOŠKE POSTAVKE I SAMOPREPJEV JEDNOGA PJESNIČKOG TEKSTA

Mirko Tomasović

UDK: 821.163.42'255.4-05 Marulić, M.
821.131.1.03 = 124 : 821.131.1.09 Petrarka, F.-1
Izvorni znanstveni rad

Mirko Tomasović
Cvijete Zuzorić 5/V
Z a g r e b

Uz svoj prepjev Petrarkine završne pjesme u *Kanconijeru*, kancone »Vergine bella, che di sol vestita« (CCCLVI), objavljen u djelu *Evangelistarium* (Mleci, 1516), Marko je Marulić dodao i kratku poslanicu Jerolimu Papaliću. Taj splitski humanist, inače Marulićev rođak i prijatelj, ponukao ga je da na latinski prevede Petrarkinu glasovitu pjesmu. Iz teksta poslanice vidi se da je Papalić latinsku verziju (Francisci Petrarchae *Ad Virginema beatam cantilena*) želio uglazbiti. Iz dviju izvornih Marulićevih pjesama poznato nam je da se Marulić divio rođaku Jerolimu zbog njegove vještine u sviranju. Ovdje ga spominje i kao pjevača i skladatelja, bojeći se da njegov prijevod ne će biti dostojan teme posvećene Djevici Bogorodici: »...ako u pjevanje ovih stihova uneseš svoje glazbeno umijeće, svoje glasove, ritmove, tonove i svoj napjev, nimalo se ne obzirući na oskudnost i neprikladnost mojih riječi, nego razmišljajući o svetosti i uzvišenosti One kojoj su te riječi posvećene«,¹ to će mu biti nagrada za uloženi trud. Moli Papalića također da ga pobožno preporuči Djevici Mariji, uvjeren da će ona nadahnuti njegovo glazbeno umijeće, po kojem će postati ravan Orfeju, Arionu i inim antičkim majstorima, što ih pedantno navodi u retoričkom katalogu.

Očevidno je da je Marulić, prenoseći Petrarkin talijanski izvornik, ispjevan u jedanaestercima i sedmercima, u latinske elegijske distihe, osjećao dvojako odgovornim prema svojoj verziji: zbog uzvišene teme teksta i zbog toga što je ona trebala poslužiti kao glazbeni predložak. Kritički odmjeravajući na kraju svoj uradak kao *poeta doctus*, on je u poslanici Jerolimu Papaliću zabilježio i svoju dvojbu o mogućnostima primjerenog prevođenja iz jednoga u drugi jezik.

¹ Poslanicu je s latinskog preveo Bratislav Lučić i objavio je u svojoj studiji »Tri remek djela Marulićeve latinske muze«, *Mogućnosti* br. 4-6, Split 2003, str. 73-81. Iz tog broja *Mogućnosti* navodim i njegov prepjev, inače šesti hrvatski, Marulićeve pjesme *Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi* (str. 85-86).

Obrazložio ju je ovako: »Nedavno si me zamolio da na latinski prevedem kanconu Francesca Petrarke, najrječitijega toskanskog pjesnika, o Blaženoj majci Mariji vazda Djevici, napisanu na njegovu materinskom jeziku. Nisam te mogao odbiti, premda me, uistinu, od toga nemalo odvrćala dijelom moja neznatna nadarenost i naobrazba, a dijelom teškoća samoga prevoditeljskog posla. Postoje naime neke osobitosti jezikā, tako određene od naravi, da puno toga što se u jednom izričaju kaže zgodno, prikladno i lijepo, kad se prevede na drugi, kanda se iskvari i bude manjkavo.« To Marulić govori kao iskusan prevoditelj s više jezika, s triju na tri (hrvatski-latinski-talijanski), i s iskustvom pravoga prijevodnog pothvata u prenošenju knjige Tome Kempenca na hrvatski jezik (*De imitatione Christi - Naslidovan'je*), koje je datirano 1500; uslijedilo je, dakle, prije prepjeva Petrarke. Zacijelo su prije nastali i neki njegovi prepjevi s latinskoga na hrvatski svetačkih pjesama i himana, u prvom redu *Philomene sv. Bonaventure*, gdje je u odnosu prema izvornom tekstu inače bio dosta nesputan, pa je riječ zapravo o auktorskim preradbama. U slučaju Petrarkine kancone Marulić se izričito stavlja u položaj prevoditelja, i to, po mojem sudu, prevoditelja poezije. Stoga je njegova citirana traduktološka opaska proistekla iz suočavanja s teškoćama u prepjevnom preoblikovanju, gdje su parametri transpozicije zahtjevniji, jer podrazumijevaju i jezičnu i versifikatorsku razinu usuglašenosti i usklađenosti izvorne i nove pjesmotvorbe. Razmotrimo li Marulićevu traduktološku opasku u kontekstu povijesti teorije prevođenja, ustanovit ćemo njezinu iznenađujuću bliskost s glasovitom Danteovom hipotezom: »E però sappia ciascuno che nulla cosa per legame musaico armonizzata si può de la sua loquela in altra transmutare senza rompera tutta sua dolcezza e armonia.«² (*Convivio*, I, 7) Štoviše, čini se da je riječ o parafrazi, kad Marulić završava ključnu rečenicu: »...et multa quae in alio idiomate apte, apposite lepideque dicuntur in aliud conuersa degenerare videantur atque deficere.«³

Da je Marulić ciljao ne samo na osobitosti jezikā nego i na osobitosti njihovih pjesničkih oblika, jasno je iz stilizacije kojom Papaliću popračuje »darak što ga obećah (...) sastavljen kakogod u elegijskoj pjesmi«, tj. u drugačijemu metričkom ustroju nego su Petrarkine kitice. I zbog takve razlike, nazire se, skeptičan je prema konačnom učinku svojeg prepjeva i općenito prevođenja poezije. Ipak, nije se klonio prevođenja poezije, kao što nam svjedoči i njegova heksameterska verzija uvodnog pjevanja Danteove *Božanstvene komedije*. Književno je prevođenje, kao auktorski izazov i samopotruda u humanističko-renesansnom razdoblju dobilo velik zamah i izborilo poetički dignitet, pa je i po toj djelatnosti Marulić pripadnik i sudionik novih procesa u europskoj literaturi. On je provodio u praksi ono što je renesansna teorija prevođenja prihvatila kao načelo tek kasnije, nakon njegove smrti. Etienne Dolet (1509-1546), francuski humanist, dvojezični pjesnik isto kao i Marulić, g. 1540. u kratkom traktatu o književnom prevođenju⁴ formulirao je pet temeljnih pravila kao uvjete da bi ono bilo uspješno. Treće i četvrto zahtijevaju izbjegavanje »ropskog«, doslovnog odnosa

² U prijevodu Pavla P a v l i ć i ć a: »A neka svatko znade da se nijedna stvar koja je prožeta skladom što ga daju muze ne može prenijeti iz jezika u jezik, a da se ne poremeti njezina slatkoća i skladnost.« (D a n t e, *Djela*, Knjiga prva, *Gozba*, Zagreb, 1976, str. 274.)

³ Citat prema: Milivoj Š r e p e l, »Marulićeve latinske pjesme«, *GZPKH*, 2, Zagreb, 1899, str. 41.

⁴ *Manière de bien traduire d'une langue en l'autre*, Lyon, 1540.

prema izvorniku, te uporabu »pučkoga« govornog jezika, razumljiva svima, bez učenih izraza. Tim postupkom Marulić se služio prepjevajući na hrvatski stihove sv. Bonaventure, Katona Starijeg, Venancija Fortunata, dva Petrarkina soneta.

Bila Marulićeva traduktološka opaska derivacija Danteove iz *Gozbe*, ili samostalno razmišljanje, ona je ne samo prva hrvatska refleksija o problemima prevođenja, nego je i u europskom kontekstu dosta rana, prethodi, primjerice, i glasovitim Luterovim postavkama.⁵ U poetologiji humanističko-renesansne epohe načeta su i traduktološka pitanja, a hrvatski je humanist među prvima izričito progovorio i o njima. Nije pak slučajno da ga je na to potaknulo prepjevanje Petrarkina pjesnički vrhunskog teksta, kompozicijski i metričko-strofički virtuozno ustrojena,⁶ a u okviru marijanske lirike i pobožnosti, kojoj Marulić posvećuje niz svojih pjesama. Prevođeci kanconu *Vergine bella* versifikatorski reprezentativnim distihom rimskih pjesnika, on je zacijelo tom tekstu želio pridati humanističko dostojanstvo, ali je *in concreto* spoznao kao poznavatelj i talijanskog jezika, bilingvalan i biliteraran istodobno, kolike su zamke i zapreke u ostvarivanju pjesničke transmisije. U prepjevima religiozne poezije na hrvatski jezik nije imao tolikih obveza, jer domaća poezija i »pučki« jezik nisu bili normirani, niti su njegove verzije podrazumijevale kritičku recepciju. Njegov iskaz⁷ o nemogućnostima ili granicama prevođenja poezije, lapidarno i retorički vješto sročeni, dokument je o trajnoj dilemi, na stanoviti način još uvijek prisutnoj i aktualnoj u traduktologiji. U studiji o pjesničkom prevođenju Jurij je Lotman citirao jednu znakovitu misao Valerija Brjusova, pjesnika, stihoslovca i prepjevatelja: »Prenijeti kreaciju nekog pjesnika iz jednoga u drugi jezik, jest nemoguća stvar, ali je isto tako nemoguće odustati od tog sna.«⁸ Marulić je ustvrdio isto, a također nije odustajao od prevođenja poezije kao ni Brjusov ni toliki drugi pjesnici od humanizma do postmodernizma. Sjetimo se samo primjera iz naše hrvatske tradicije: Petar Hektorović, Hanibal Lucić, Ivan Gundulić, Rajmund Kunić, Bernard Zamanja, Stanko Vraz, Petar Preradović, August Šenoa, Vladimir Nazor, Ivan Slamnig, Nikola Milićević, Luko Paljetak, Ante Stamać, Zvonimir Mrkonjić, Tonko Maroević.

Granice prevođenja pjesničkog teksta Marulić je mogao iskusiti, da tako kažemo, na vlastitoj koži, kad se odlučio svoju pjesmu prepjevati s latinskoga na hrvatski ili obratno. Dakle, prepjevatelj i »izvorni« pjesnik u istoj su osobi, pa nema nikakve tajne ni dvojbe na razini onoga što sadrži Doletovo prvo pravilo dobrog prevođenja s jednoga na drugi jezik: »shvatiti potpuno značenje teksta i predmet što ga obrađuje auctor«.⁹ Nema problema ni s drugim pravilom, koje

⁵ L u t h e r i h je formulirao nakon prevođenja Biblije na njemački jezik u *Poslanici o prevođenju* (Sendbrief von Dolmetschen, 1530).

⁶ Usp. Mirko T o m a s o v i ć, »Petrarkina kancona 'Vergine bella' i Marulićev splitski humanistički krug«, *Mogućnosti*, br. 4-6, Split, 2001, str. 1-2.

⁷ O povijesti prevođenja i teorijskom kontekstu Marulićeva iskaza, usp. Georges M o u n i n, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris, 1976; isti *Teoria e storia della traduzione*, Torino, 1965; Gianfranco F o l e n a, *Volgarizzarre e tradurre*, Torino, 1991; Luciana Borsetto, *Tradurre Orazio, tradurre Virgilio* Padova, 1996.

⁸ Prijevod s francuskoga M. T o m a s o v i ć a iz: Yuri Lotman, »Problème de la traduction poétique«, *Change*, Éditions Seghers-Laffont, Paris, 1973.

⁹ Usp. Georges M o u n i n, *Teoria e storia della traduzione*, o.c., p. 42.

glasi: »Poznavati savršeno jezik originala kao i jezik na koji se prevodi.« Međutim, kad je posrijedi poezija, teškoće se ipak javljaju na relaciji između izvornika i prijevoda, imanentne pjesničkom ustroju nove tvorevine bez obzira na to što je po auktorstvu identična primarnoj.

Govorimo o samoprepjevnom odnosu između dviju Marulićevih pjesama latinske *Carmen de doctrina domini nostri Iesu Christi pendentis in cruce. Christianus interrogat, Christus respondit* i hrvatske *Karstjanin Isukarsta propetoga gledajući pita a on odgovara karstjaninu*. Prva, objavljena na kraju najčuvenijega Marulićeva latinskog djela, *De institutione bene beateque vivendi* (Mleci, 1507), doživjela je mnogobrojna izdanja i prijevode na više jezika,¹⁰ druga je donedavno ostala u rukopisu, a atribuirao ju je i uvrstio u Marulićeva *Opera omnia* akademik Nikica Kolumbić,¹¹ ustanovivši također da je ona »do stiha 82 gotovo doslovan prepjev«¹² prve. I površna komparativna analiza latinskoga i hrvatskog teksta potvrdit će rečenu tvrdnju. Ostaje samo pitanje koja je pjesma prije nastala, tj. je li Marulić u ovom slučaju prevodio s latinskoga na hrvatski ili s hrvatskoga na latinski? Držim da *Carmen* prethodi hrvatskomu dijaloškom sastavu, koji se inače sastoji od 114 stihova, od kojih je glavnina (82) samoprepjev, s time što je Marulić zanemario četiri zadnja stiha, tj. dva elegijska distiha. Ostatak sastava od 32 stiha, nešto konvencionalniji, tematski je usklađen sa cjelinom, a amplifikacija je vjerojatno uvjetovana njegovom namjenom za javno čitanje ili izvedbu tijekom korizmenih pobožnosti. *Carmen* pak broji 78 stihova, četiri, kako smo rekli, nisu prevedena, što znači da je Marulić za 74 latinska stiha uporabio ipak osam stihova više u hrvatskoj verziji. Kako je došlo do takvih proširbi? Promotrimo li početak prepjeva, uvidjet ćemo da vjerno prati izvorni tekst:

Christianus: Summe Deus, quare mortales induis artus
Et terras coeli lapsus ab arce colis?
Karstjanin: O višnji Bože moj, zač se hti uputit
ter po zemlji ovoj s nebes sašad hodit?
Christus: Ut terrenus homo per me, quem torserat error,
Ad coelum recta disceret ire via.
Isukarst: Da človik zemaaljski kī biše zabludil
hodit u stan rajski bude se naučil.

Carmen, Karstjanin Isukarsta, 1-4

Suvremeni hrvatski prepjev tih stihova glasi:

Previšnji Bože, zašto u smrtne zaodjenut ude
Zemlju nastavaš sad neba napustivši dvor?
Pomoću mene da čovjek zemaaljski, grijehom zaveden,
Spozna koji ga prav vodi k nebesima put.
(prepjevao Bratislav Lučin)

¹⁰ Usp. Charles B é n é, *Destin d'un poème*, Zagreb-Split, 1994.

¹¹ Marko M a r u l i ć, *Dijaloški i dramski tekstovi* (prir. N. Kolumbić), SDMM, XIII, Split, 1994, str. 117-122.

¹² O. c., str. 204.

U prvomu je dvostihu, dakle, Marulić nešto pojednostavnio jednu svoju pjesničku latinsku figuru, dok je u drugome uistinu doslovan. Elegijski otmjeni distih zamijenjen je svečanim dvostruko srokovanim dvanaestercima, oba metrička oblika posjeduju primjerenu intonaciju sukladnu predmetu pjesme, obama Marulić vješto vlada, iskušao ih je kao *poeta doctus* i *začinjavac* istodobno. Međutim, humanisti su elegijski distih gradili prema paradigmama rimskih slavni pjesnika (»elegičara«), preuzimajući od njih, kao razlikovni znak u usporedbi sa srednjovjekovnom latinskom poezijom, ne samo metrički standard nego i retoriku i elokvenciju, drugačije ili teže ostvarive u tradiciji dvostruko srokovanoga dvanaesteračkog stihotvorstva. Stoga je u nekoliko navrata samoprepjevatelj pojedine distihe preoblikovao i proširio prema »običaju naših začinjavac«, tj. u skladu s općim mjestima toga stihotvorstva. Distih:

Indomitique ignes indiscussaeque tenebrae,
Sempre edax vermis, semper amara lues,
Carmen, 33-34

I neukrotivi plamen, i posve neprobojna tama,
Nikad zasitljiv crv, pomor neprestano grk,
(B. Lučin)

činio mu se odveć »apstraktan« i prelapidaran za infernalnih muka u percepciji primateljā, »ki nisu naučni knjige latinske aliti djačke«, pa ga je odrazio jednostavnije:

Muka je vikovnja u paklenu propast,
smrad kî vazda u oganj, djavlja je to oblast;
očiju plakan'ja tere strašni vapaj
i zubi škripan'ja i zla svaka takaj.
uzdasi, škugori, jaući ter tužen'ja,
prokletja, ukori, strašni biči bijen'ja
oganj neugašuci preguste tamnosti,
čast vazda grišuci, prez konca gorkosti,
Karstjanin Isukarsta, 33-40

Dio se distiha, istina, našao na kraju kataloga opisa paklene strave, u koji je utkan još jedan distih:

Horrendi gemitus, dolor acer, moesta querela,
Assidui luctus et sine fine malum.
35-36

Grozni jecaji, žestoki bol i kuknjava tužna,
Stalna žalost i plač, i neotklonjivo zlo
(B. Lučin)

No, u takvom postupku Maruliću su za hrvatsku verziju trebala četiri stiha više. Slično mu se dogodilo u nastavku, gdje Krist navodi grijehe i opačine zbog kojih su ljudi osuđeni na kaznu pakla. U latinskomu tekstu navodi se i porok bludničjenja:

Mollibus infandae concubitus Veneris,
Carmen, 40
 Sladostrasnima klet Venerin puteni plam,
 (B. Lučin)

Za njega je Marulić uporabio metaforu, podrijetlom iz antičke »poganske« kršćanstvu suprotstavljene, mitologije, iako su to Kristove riječi. To je, inače, bilo uvriježeno u humanističkoj retorici, koja se služila stilskim figurama iz pjesničkog instrumentarija antičkih uzora. U hrvatskom tekstu takve bi figure izazvale poremećaj u recepciji, pa je samoprepjevatelj izričitiije (razumljivije) imenovao porok:

priljubodivstva smrad ženskar ti obhita,
Karstjanin Isukarsta, 45

U tome tekstu opomena je bludnicima žešća, kao što je i drugdje u Marulićevu hrvatskom opusu osuda putenosti vrlo oštra, a, kao što znamo, u latinskomu se nalaze i njegovi erotski stihovi. Takvi bi stihovi »sablaznili« domaće općinstvo, naučeno na pobožno stihotvorstvo u svojem »jaziku«. Pučki primatelj razlikovao se od »učenog« drugim riječima, a Marulić je o tome vodio računa i u zadaći samoprepjevatelja. Svijest o poeziji im je posve drugačija, temeljena na dvjema tradicijama i versifikacijama, znakom tradicija. Recepcijska kulturalna razina izvornika i prijevoda također su rijetko uskladive, što je još jedna zapreka u transpoziciji poezije, o čemu svjedoči spominjana Marulićeva opservacija nakon prepjevnog iskustva s Petrarkinom kanconom. Zanimljivo je da je u hrvatskoj verziji pjesme *Carmen de doctrina* u nizanju grijeha, koji vode u pakao, »dodano« i razbojništvo:

jaki zaskače put, dere, kolje i bije
 napuni blaga skut tere tim zlom rije,
Karstjanin Isukarsta, 47-48

Za opise takvih grijeha Marulić je »utrošio« također četiri stiha više u dvostruko srokovanim dvanaesticima nego u elegijskim distisima. Pri samoprepjevu motiva pakla, dakle, došlo je do stanovita udaljivanja između dvaju tekstova, ali u istoj sadržajnoj kolotečini, vjerojatno zbog toga što je u hrvatskoj verziji Marulić želio biti sugestivniji i komunikativniji, što bliži pučkom pobožnom senzibilitetu. Dalje, kad se prizivlje sudnji dan, samoprepjev je opet sve doslovniji, stih po stih, a valja naglasiti i pjesnički ujednačeniji, gdje dolaze do izražaja vrsnoće Marulićeve dvoliterarnosti, njegove odlike kao latinskoga i kao hrvatskog stihotvorca:

Iudicium horrendum, cum tandem venerit ille
 Ille dies irae, turbinis ille dies,
 Cum concussi ingens fragor aetheris astra rotatu
 Turbabit rapido decutietque globos.
 Sanguinea populos terrebit lampade luna,
 Sol nulla, radios contrahet ille suos.

Cuncta tremant totusque simul quassabitur orbis,
Angelicos videas obstipuisse choros.
Corripiet mundum flammis crepitantibus ignis
Atque unus fiet terra fretumque rogas.
Mox virtute potens et maiestate verendus
Adveniam et rutila nube sedebo super.

Carmen, 47-58

kad dojde oni dan, oni dan od saržbe,
grišnikom ljut i slan i pun gorke tužbe,
zemlja će darhtati, nebesa se bojat,
zvizde će padati, a sunce će ne sjat,
mjesec će karvav bit, strah će pojt po vas svit,
sve će se raščinit na konac onih lit.
An' jeli nebeski hoće se čuditi,
a oganj priteški sve će razuditi,
požar će jedan bit, zemlje tere vode,
živine će zgorit kê lete i hode,
zatim ću dojt ja s otčenom kripostju
u oblak kí se sja nebeskom svitlostju.

Karstjanin propetoga, 57-68

Sud strahovit, kad dan naposljetku došao bude,
Onaj dan za gnjev, onaj kovitlanja dan,
Kad će se potresti eter od trijeska silnog, a zvijezde
Vihor će ponijeti brz, k zemlji ih rušeci sve.
Krvavom svjetlošću Mjesec prestravit će ljude, a Sunce
Tamno će postati: sjaj zraka uskratit će svoj.
Sve će se tresti, i svemir odjednom rušit se čitav,
Sam anđeoski zbor ostat će zapanjen tad.
Praskavi plamen ognja obuhvatit zemlju će cijelu,
Kopno i more svud jedna će lomača bit.
Dokora, silan u moći i strahotan u veličanstvu,
Rujnom na oblaku svom sjedeći, doći ću ja.

(prepjevao B. Lučin)

Vizija strašnog suda (ili pak buduće kozmičke katastrofe) vrlo je slikovita, prožeta apokaliptičkom imaginacijom u latinskom stihovlju, a iznenađujuće je precizna i pjesnički dojmljiva i u hrvatskom. Stoga ovaj Marulićev tekst, bez obzira na prijevodnu podlogu, obogaćuje njegov hrvatski pjesnički opus još jednom estetskom potvrdom, uz to što može biti ilustracijom traduktoloških refleksija, zapisanih uz tekst *Ad Virginem beatam cantilena Francisci Petrarcae*. Obje te činjenice upozoruju na potrebe pomnog iščitavanja Marulićeve dvojezične literature, intimno i poetički usko povezane, kao riznice ideja i iskustava književne svijesti te istinskih pjesničkih ostvaraja.